Emanuel Conţac

SURSELE PREDOSLOVIILOR LA CELE PATRU EVANGHELII DIN *NOUL TESTAMENT* DE LA BĂLGRAD (1648)

1. INTRODUCERE

Predosloviile *Noului Testament* de la Bălgrad (în continuare, NT. 1648) au făcut deja obiectul mai multor studii, dar niciunul dintre acestea nu s-a concentrat pe identificarea şi verificarea sistematică a surselor celor 24 de texte introductive din ediţia tipărită de Simion Ştefan[1]. Cercetătorii care s-au ocupat de predoslovii au considerat că este vorba de „texte originale" (G. Ţepelea), „zeci de pagini care pot fi considerate ca primul «manual» de introducere şi de exegeză biblică din teologia românească" (M. Păcurariu). Despre alcătuitorii predosloviilor s-a spus că „se opresc cu vădită plăcere şi competenţă asupra unor date cu caracter geografic, istoric şi social, în legătură cu oraşele şi locurile vizitate de apostoli" (G. Ţepelea), iar citatele patristice şi postpatristice folosite în predoslovii au fost considerate dovada că autorii „nu erau calvini (nici filocalvini), ci români ortodocşi, care au lucrat şi la traducerea propriu-zisă" (G. T. Marcu). Polemizând cu o afirmaţie a lui Iorga (care îl numeşte pe Simion Ştefan „vlădică de lege calvină"), Virgil Cândea întreba retoric: „Dar cum ar fi patronat el o traducere a *Noului Testament* ale cărei comentarii (cele 24 de predoslovii) se referă la autoritatea Părinţilor Bisericii, la Sf. Ioan Hrisostom, Sfântul Athanasie cel Mare, Fericitul Ieronim, Theofilact al Ohridei şi la toţi «cărturarii aceea carii învaţă depreună în Besereca lui Dumnezău[2]?»"

În studiul de faţă ne propunem să analizăm sursele predosloviilor la cele patru evanghelii şi prelucrarea de care au avut parte, pentru a vedea apoi dacă aprecierea lui G.T. Marcu („traducătorii sunt pricepuţi în metoda de lucru ştiinţifică") îşi găseşte confirmarea. Totodată, pornind de la întrebarea ridicată de V. Cândea, vom evalua modul în care se raportează autorul predosloviilor la

[1] G. Ţepelea, *Predosloviile* Noului Testament *de la Bălgrad (1648)*, în „Limba română", 1964, nr. 2, p. 149–157; G. Ţepelea, *Alte precizări în legătură cu predosloviile* Noului Testament *de la Bălgrad (1648)*, în *BOR*, an LXXXIII, 1965, nr. 1–2, p. 113–124. Cele două studii (şi altele privitoare la NT. 1648) au fost republicate în G. Ţepelea, *Studii de istorie şi limbă literară*, Bucureşti, 1970, şi apoi în vol. *Pentru o nouă istorie a literaturii şi culturii române vechi*, Bucureşti, 1994. Între studiile privind predosloviile Nt. 1648 trebuie să menţionăm şi pe cel al lui G.T. Marcu, *Valoarea isagogică şi biblică-teologică a celor 24 de predoslovii*, în *Noul Testament (...) reeditat după 340 de ani*, Alba Iulia, 1988.

[2] Virgil Cândea, Noul Testament *în limba română ca act de spiritualitate şi cultură*, în NT. 1648, ed. modernă, Alba Iulia, 1988, p. 43.

LR, LXI, nr. 2, p. 175–233, Bucureşti, 2012

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

sursele patristice pe care le menționează. Cercetarea întreprinsă ar trebui să ne dea o imagine preliminară a nivelului de erudiție al cărturarilor transilvăneni care au contribuit la realizarea NT. 1648. Desigur, rezultatele studiului de față trebuie considerate provizorii, până la o analiză amănunțită completă a tuturor predosloviilor incluse în *Noul Testament* de la Bălgrad.

2. SURSELE PREDOSLOVIEI LA *EVANGHELIA DUPĂ MATEI*

Primul aspect care frapează cu privire la predoslovia *Evangheliei după Matei* este faptul că se întinde pe 4 pagini, spre deosebire de celelalte predoslovii ale Evangheliilor, care sunt mult mai lapidare (Marcu – 1 ½ pagini; Ioan − ⅔ pagină; Luca – ⅓ pagină). Această disproporție bătătoare la ochi se va reflecta, desigur, şi în spațiul pe care îl vom aloca prezentării fiecărei predoslovii. Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a textului, atragem atenția asupra unei ciudățenii: predoslovia primei evanghelii, spre deosebire de celelalte trei, n-a fost retipărită în *Biblia* de la Bucureşti. Asupra cauzelor acestei stranii omisiuni vom propune o explicație în finalul acestei secțiunii.

Informațiile isagogice privitoare la prima evanghelie din canon (autorul, anul, limba în care a fost scrisă evanghelia şi elementele de conținut) sunt precedate de câteva considerații cu privire la termenul „evanghelion" (gr. εὐαγγέλιον), care „iaste cuvânt grecesc şi în firea lui face veaste bună sau dar pentru veaste bună". Autorul predosloviei este conştient că termenul are corespondent în *Vechiul Testament* ebraic, fiindcă oferă următoarea explicație: „în limba jidovească încă samnă veaste bună, au darul a veştii bune, care veaste-i aduse lui David, Husi, când era în pribegie, că-s tăiați carii să rădicase pre el, cumu-i scris în a 2-a carte a lui Samuil cap 18, stih 28, aune‹o›ri darul veştii bune carele aştepta de la David, pentru că-i vestui că au omorât pre Saul, cum scrie în a doao carte a lui Samuil, cap. 4, stih 10.

Citatul de mai sus merită o analiză amănunțită. Cititorii familiarizați cu istorisirile despre regele David vor fi recunoscut referirile la două evenimente din viața acestuia: (1) sfârşitul revoltei lui Absalom, care „să rădicase" împotriva tatălui său şi (2) finalul dezastruos al domniei lui Saul, primul rege israelit, ucis de filisteni în memorabila bătălie de la Muntele Ghilboa. Folosirea acestor două pasaje pentru a ilustra înțelesul termenului εὐαγγέλιον este problematică din două motive. În primul rând, în textul grec al Septuagintei care descrie finalul revoltei lui Absalom nu întâlnim efectiv termenul εὐαγγέλιον (folosit o singură dată în Septuaginta, în 2 Regi. 4:10 = 2 Sam. 4:10[3]), ci nişte cuvinte din familia lexicală a acestuia[4]. În al doilea rând, regele David nu primeşte moartea lui Absalom ca pe o

[3] SEPT. IAŞI, vol. II: „pe acela care mi-a dat de veste că a murit Saul − şi credea că aduce o veste bună în fața mea – l-am prins şi l-am ucis la Sekelac, cu toate că trebuia să-l răsplătesc pentru veste [εὐαγγέλια]".

[4] εὐαγγελίζω (2 Regi 18:19, 20, 26, 31), εὐαγγελία (2 Regi 18:20, 22, 25, 27).

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

veste bună, ci este profund îndurerat de această tragedie, pe care ar fi dorit să o împiedice (2 Regi 18:5). Nici moartea lui Saul nu este primită ca o veste bună, fiindcă amalecitul care pretinde că l-a ucis pe adversarul lui David, în speranţa că va fi recompensat generos, este executat pentru vina de a fi atins persoana sacrosanctă a „unsului Domnului" (2 Regi 1:13–16). Să mai observăm că nici ordinea referinţelor citate nu este una logică; ne-am fi aşteptat ca episoadele să fie aşezate cronologic: mai întâi episodul morţii lui Saul, relatat la începutul cărţii 2 Regi[5], şi apoi episodul uciderii lui Absalom, prezentat în partea de final a aceleiaşi cărţi. Nu în ultimul rând, însuşi numele celei de-a zecea cărţi din canonul VT ridică un mare semn de întrebare: de ce se vorbeşte despre „a doao carte a lui Samuil" (titulatură folosită de protestanţi) şi nu „cartea a doua a împăraţilor" (titlul din *Septuaginta*, folosit în Bisericile răsăritene)? Suntem de părere că autorul fie a folosit, pentru scrierea acestei predoslovii, o sursă protestantă din care a citat referinţele biblice fără a mai schimba numele, fie s-a format într-o şcoală teologică protestantă, drept care folosea aceste titluri în mod obişnuit.

Revenind la consideraţiile despre termenul „evanghelie", observăm că referinţelor din 2 Samuel li se adaugă altele: „Sfânta Scriptură în multe chipuri grăiaşte de evanghelie: (Uneori să zice «evangheliia de vecie», vestită de proroci: la Isaiia glava 52, stih 7 şi la Apoc‹a›lips 14, stih 6; uneori să zice că au fost «ascunsă din vecie» şi de apostolii i-arătată la k ѓ i(m), 16, stih 25; uneori să chiamă evangheliia una sângură şi aşa să înţeleage cartea celor patru evanghelesti, la galat‹eani› 1, stih 6)".

Verificare atentă a referinţelor din pasajul de mai sus scoate la iveală câteva inexactităţi şi o definire problematică a termenului „evanghelie". Expresia „evanghelie de vecie" se întâlneşte într-adevăr în Apoc. 14:6[6], dar nu şi în Isaia 52:7[7], iar corelarea textului isaianic (care foloseşte verbul εὐαγγελίζω), cu termenul tehnic „evanghelie" face dovada unei hermeneutici superficiale. Despre sintagma „ascunsă de veci" (Rom. 16:25) ar fi mai corect să spunem că ea se referă, în context, la termenul μυστήριον, nu la εὐαγγέλιον[8]. Cât despre referirea la Gal. 1:6, ea este complet greşită. În context, Sf. Pavel îi mustră cu asprime pe galateni, acuzându-i că, prin adoptarea obiceiurilor specifice iudaismului (circumcizie etc.) trec la o altă „evanghelie"[9]. Este greu de înţeles cum a ajuns autorul predosloviei să facă legătura dintre acest verset din Galateni şi activitatea „celor patru evangheleşti".

[5] Moartea lui Saul este descrisă atât în 1 Regi 31 cât şi în 2 Regi 1. Diferenţele dintre cele două relatări, deşi semnificative, nu fac obiectul studiului nostru.

[6] Apoc. 14:6: Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετόμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον εὐαγγελίσαι ἐπὶ τοὺς καθημένους ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ πᾶν ἔθνος καὶ φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ λαόν.

[7] Is. 52:7: ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν ὀρέων ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοὴν εἰρήνης ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθά ὅτι ἀκουστὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου λέγων Σιων βασιλεύσει σου ὁ θεός.

[8] Rom. 16:25: Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου.

[9] Gal. 1:6: Θαυμάζω ὅτι οὕτως ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι [Χριστοῦ] εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

Înainte de aborda problemele care țin de paternitatea Evangheliei după Matei, autorul mai face câteva observații despre caracterul interschimbabil al termenilor „evanghelie" şi „propovăduire", apelând la câteva citate din scrierile apostolului Pavel. Primul dintre ele intrigă nu atât prin lipsa de acurateţe a referinţei (Rom. 1:1, nu 1:2[10]), cât prin citatul folosit („Eu-s ales cătră propovedaniia evangheliei"), care diferă semnificativ de formularea din NT. 1648 („Pavel, sluga lui Iisus Hristos, chemat apostol, ales în Evagheliia lui Dumnezău"). Următoarele două versete menționate (1 Cor. 9:12, 14)[11], deşi fac parte dintr-un capitol care tratează indirect problema proclamării Evangheliei (înțeleasă ca mesaj despre Mesia cel răstignit), se integrează relativ bine în argumentația autorului predosloviei. Ultima referință (dhnÏe ¤) este probabil eronată, deoarece singurele ocurențe ale grecescului εὐαγγέλιον din *Faptele Apostolilor* se găsesc în 15:7 şi 20:24[12].

Autorul predosloviilor înțelege termenul „evanghelie" nu doar ca mesaj, ci şi ca specie literară: „auneori să zice poveastea evangheliei de naşterea lui Hristos, de minunile Lui, chinul, moartea, scularea, înălțarea". Se face astfel trecerea la prezentarea celor patru evanghelişti, cu un paragraf care constituie o adaptare a unor informații preluate din comentariul la Matei al lui Teofilact. Pentru a ilustra similaritatea dintre NT. 1648 şi Teofilact, prezentăm textul pe două coloane, subliniind cu italice adaosurile autorului român.

NT. 1648	Teofilact, *Tâlcuire la Evanghelia după Matei*
(...) şi aşia sînt patru evanghelii, carele au scris cei patru evanghelisti, din carii doi: Matei şi Ion sînt din numărul a 12 apostoli, *previtori cu ochii, faptelor şi învățăturilor lui Hristos, carele le-au şi scris cu adevărat dintru îndemnarea Duhului Sfânt*, iară ceialalți doi: Marcu şi Luca *n-au fost apostoli, ce numai ucenici credincioşi apostolilor*, din cei 70 de ucenici, şi fiind şi ei înluminați den Duhul Sfînt, scrisără şi ei evanghelii (...)	*Evanghelistii sunt patru [la număr]. Dintre aceştia, doi, Matei şi Ioan, erau din ceata celor doisprezece. Ceilalți doi, Marcu şi Luca, [erau] dintre cei şaptezeci.* Τέσσαρες μέν εἰσιν οἱ εὐαγγελισταί· τούτων δὲ οἱ μὲν δύο, Ματθαῖος καὶ Ἰωάννης, ἦσαν ἐκ τοῦ χοροῦ τῶν δώδεκα· Οἱ δὲ δύο, Μάρκος φημὶ καὶ Λουκᾶς, ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα (*PG*, vol. 123, col. 145).

Autorul predosloviilor deține informații şi despre circulația evangheliilor apocrife în creştinismul timpuriu: „săva că au fost şi alții mulți carii au scris evanghelii, cumu-i la Luca 1, stih 1, cum să arată şi din scripturile lui Eusevie şi Eronim, în a treia carte a *Istorii*, în cap 25, în predoslovie la Mateiu. Ce pentr-aceaia mai mult de a cestor patru nu s-au aflat, cărora să le crează beseareca credincioşilor

[10] k ri(m)1, stih a‹l› 2lea.

[11] 1 Cor. 9:12: Εἰ ἄλλοι τῆς ὑμῶν ἐξουσίας μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ᾽ οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μή τινα ἐγκοπὴν δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ. 1 Cor. 9:14: οὕτως καὶ ὁ κύριος διέταξεν τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν.

[12] Deoarece autorul predosloviei a menționat tema elecțiunii apostolului Pavel făcând referire la Rom. 1:1, notăm în treacăt că această temă se întâlneşte şi în Fapte 9:15.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

şi să-i numere între cărţile sfinte, că cuvintele acelor şi scriptura nu să asamănă cu scrisoarea apostolilor şi evangheliştilor, cum scrie Eusevie."

Principalele surse avute în vedere de autorul predosloviei în citatul de mai sus sunt, desigur, *Istoria bisericească* a lui Eusebiu şi prologul comentariului la Matei al lui Ieronim, asupra cărora vom zăbovi în cele ce urmează. În cartea a III-a a principalei sale lucrări de istorie, Eusebiu prezintă scrierile recunoscute (ὁμολογούμενα), cele contestate (ἀντιλεγόμενα) şi cele false (νόθα). În această ultimă categorie intră *Evanghelia după evrei*, „care este pe plac mai ales acelora dintre evrei care l-au primit pe Hristos" (*Ist. bis.* III.25). Către finalul secţiunii, Eusebiu afirmă că există unele cărţi care în rândurile ereticilor sunt date drept evanghelii ale lui Petru, Toma sau Matia. După cum bine observa autorul predosloviei la Matei, istoricul răsăritean afirmă că între evanghelii şi scrierile pseudonime există diferenţe importante: „caracterul exprimării (τῆς φράσεως) se deosebeşte de obiceiul (τὸ ἦθος) apostolic, iar gândirea (γνώμη) şi intenţia (προαίρεσις) celor relatate în ele sunt în atât de mare discordanţă cu ortodoxia cea adevărată, încât se arată în mod limpede că sunt născociri ale unor eretici. De aceea nici între cele false (νόθοις) nu trebuie aşezate, ci trebuie respinse complet ca absurde şi profane" (*Ist. bis*. III.25.7). Trecând la Ieronim, constatăm că în prefaţa comentariului la Matei, părintele apusean menţionează două evanghelii apocrife care se întâlnesc în lista lui Eusebiu (Toma, Matia) şi câteva noi: Evanghelia egiptenilor, Evanghelia lui Bartolomeu, Evanghelia celor doisprezece apostoli, Evanghelia lui Basilide şi Evanghelia lui Apelle[13].

După aceste informaţii cu caracter general, preluate din Eusebiu şi Ieronim, autorul predosloviei răspunde punctual la câteva întrebări: cine a fost Matei, când şi-a scris evanghelia şi în ce limbă? Răspunsul la prima întrebare este relativ simplu: Matei este acelaşi cu Levi, fiul lui Alfeu, un vameş „pre carii îi chema jidovii publicani (pentru că era oameni răi şi răpitori) şi cu chemarea lui Hristos, den publican să făcu apostol, scrietoriul evanghelii". Aflăm, de asemenea, că episodul chemării lui Matei este relatat în Matei 9:9[14].

Cu privire la anul scrierii acestei evanghelii, autorul recunoaşte că „aceasta adevărat nu să şti" (2[r]). Sursele lui cu privire la acest subiect sunt Eusebiu (menţionat în treacăt[15]) şi Teofilact. Prezentăm în continuare pe două coloane, citatul relevant din NT. 1648 şi fragmentul corespunzător din *Tâlcuirea* lui Teofilact. Ca şi în cazul citatului anterior, textul care nu se regăseşte în lucrarea episcopului bulgar va fi marcat cu italice.

[13] St. Jerome, *Commentary on Matthew* (Fathers of the Church, vol. 117), trad. Thomas P. Scheck, Washington, 2008, p. 51–52.

[14] Cf. relatările paralele: Marcu 2:14 şi Luca 5:27, versete în care Matei apare cu numele de „Levi".

[15] Eusebiu (*Ist. bis.* III. 24.7) scrie despre el: „Matei, după ce a proclamat mai întâi evreilor, deoarece urma să meargă şi la alţii, a pus evanghelia sa în scris în limba maternă şi, prin [această] scriere, a căutat să compenseze lipsa prezenţei sale între cei de care se despărţea."

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

NT. 1648	Teofilact, *Tâlcuire la Evanghelia după Matei*
De să creade lui Eusevie şi lui Teofilact, Matei, în iudei, între jidovi, au scris întâi evanghelia, *în al treile an al Calugălii, împăratul rimleanilor*, carele era după înalţarea lui Hristos al 8lea an, *după naşterea lui Hristos leat 41. Părinţii şi cărtularii cei mari cred că aşia sunt scrise evangheliile cumu-s la noi: Matei, Marcu, Luca, Ion.* Matei în al 8-lea an după înălţare, Marcu, cu doi ani după aceaia, după înălţare leat 10, Luca 15 ani după înălţare, iar Ion la 32 de ani, cum scrie Teofilact.	Matei a scris Evanghelia în limba ebraică, înainte de toţi, pentru cei dintre evrei care au crezut, după 8 ani de la Înălţarea lui Hristos. Şi pe aceasta a tradus-o Ioan din limba ebraică în greacă, după cum se spune. Marcu a scris după zece ani de la Înălţare, fiind învăţat de către Petru. Luca, după 15 ani. Ioan, cel mai teologic, după 32 de ani[16].

Referirea la Eusebiu are probabil în vedere *Cronica* acestuia, lucrare în două părţi al cărei original s-a pierdut, dar care a fost reconstituită pe baza fragmentelor păstrate (cronografii târzii, o traducere în armeană şi traducerea latină a lui Ieronim)[17]. Traducerea latină realizată de Ieronim a fost publicată iniţial de Arnauld de Pontac, la Bordeaux, în 1604[18], dar lecţiunea „Matthaeus in Judea evangelium primus scribit", fiind considerată dubioasă, a fost tipărită cu italice. Joseph Scaliger a adunat fragmentele greceşti ale *Cronicii* într-un volum folio publicat în 1606 la Leiden[19], dar textul lui omite lecţiunea îndoielnică din ediţia lui Pontac[20]. Potrivit ediţiei abatelui Migne (*PL*, vol. 27, col. 577–578), care prezintă atât textul latinesc al lui Ieronim, cât şi unele fragmente păstrate de autori greci, Matei ar fi scris cel dintâi evanghelia sa, în al treilea an al lui Caligula, socotit a fi anul 41 d.Hr. Calculul este eronat, fiindcă în martie 40 Caligula intra în al patrulea an de domnie, pe care însă nu avea să-l mai încheie, fiind asasinat pe 24 ianuarie 41 d.Hr[21].

Probabil cea mai întinsă secţiune din predoslovie este cea care răspunde la întrebarea „În ce limbă o au scris?" În mod cu totul neobişnuit, împotriva unei tradiţii bisericeşti venerabile, autorul caută să demonstreze cu orice preţ că Matei nu a scris evanghelia sa în limba greacă: „Mulţi zic că n-au scris greceaşte, ce jidoveaşte. Ereneiu, Tertulian, Orighen, Atanasie şi alţi mulţi zic că, fiind Matei

[16] Textul grec în *PG*, vol. 123, col. 145. Ὁ τοίνυν Ματθαῖος, πρῶτος πάντων ἔγραψεν τὸ Εὐαγγέλιον Ἑβραΐδι φωνῇ, πρὸς τοὺς ἐξ Ἑβραίων πιστεύσαντες, μετὰ ὀκτὼ ἔτη τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως μετέφρασε καὶ τοῦτο Ἰωάννης ἀπὸ τῆς Ἑβραΐδος γλώττης εἰς τὴν Ἑλληνίδα, ὡς λέγουσι. Μάρκος δὲ, μετὰ δέκα ἔτη τῆς ἀναλήψεως ἔγραψεν, παρὰ τοῦ Πέτρου διδαχθείς. Λουκᾶς δὲ, μετὰ πεντεκαίδεκα. Ἰωάννης δὲ ὁ θεολογικώτατος, μετὰ τριάκοντα δύο.

[17] Hubertus R. Drobner, *The Fathers of the Church*, Peabody, 2007, p. 227.

[18] *Chronica trium illustrium auctorum Eusebii Pamphili, D. Hieronymo interprete, D. Eusebii Hieronymi presbyteri, D. Prosperi Aquitanici, ab Abraham ad an. Christi 449, a RR. D. Arnaldo Pontaco, emendata et notis illustrata*. Apud Simonem Millangium, 1604.

[19] *Thesaurus temporum. Chronicorum canonum omnimodae historiae libri duo, interprete Hieronymo, ex fide vetustissimorum codicum castigati (...)*, 1606.

[20] Modificarea a fost sesizată de Nathaniel Lardner, *The Credibility of the Gospel History*, part II. vol. 8, London, 1750, p. 176–177.

[21] Eugen Cizek, *Istoria Romei,* Bucureşti, 2010, p. 304–306.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

jidov, au scris jidoveaşte. Ieronim zice că în zilele lui, au aflat *Evanghelia lui Matei*, scrisă jidoveaşte. Săva că mulţi cărtulari ţin aşea, că-i scrisă jidoveaşte, iar mai mulţi să îndoiesc şi zic că au fost greceaşte şi nu e în deşărt. (2^r)

Înainte de a ne opri asupra ideii revoluționare propuse de autorul predosloviei în acest paragraf – anume că Matei nu şi-a scris evanghelia în greacă −, considerăm utilă identificarea acelor citate din Irineu, Tertulian, Origen şi Atanasie care afirmă că Matei a scris „jidoveaşte". Precizăm că Tertulian nu a afirmat nicăieri *expressis verbis* că Matei ar fi scris în ebraică.

Irineu	*Ita Matthaeus in Hebraeis ipsorum lingua scripturam edidit Euangelii, cum Petrus et Paulus Romae euangelizarent et fundaret Ecclesiam.* (*Adv. haer.* III.1.1) ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν εὐαγγελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιούντων τὴν ἐκκλησίαν. (Eusebiu, *Ist. bis.* V.8.2–4)	Astfel, Matei, între evrei, a publicat o formă scrisă a Evangheliei în limba lor proprie, în vreme ce Petru şi Pavel evanghelizau Roma şi întemeiau biserica.
Tertulian	*Deleant igitur et testimonia daemonum filium David proclamantia ad Iesum, sed testimonia apostolorum delere non poterunt si daemonum indigna sunt. Ipse imprimis Matthaeus, fidelissimus evangelii commentator ut comes Domini* (…) (*De carne Christi*, XXII)	Să şteargă deci [ereticii] şi mărturiile demonilor care îl proclamă pe Isus, fiul lui David, dar mărturiile apostolilor nu vor putea să le şteargă, şi dacă cele ale demonilor sunt nevrednice. În primul rând, Matei, cel mai credincios comentator al evangheliei, deoarece fusese însoţitor al Domnului (…)
Origen	«ὡς ἐν παραδόσει μαθὼν περὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων, ἃ καὶ μόνα ἀναντίρρητά ἐστιν ἐν τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, ὅτι πρῶτον μὲν γέγραπται τὸ κατὰ τόν ποτε τελώνην, ὕστερον δὲ ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον, ἐκδεδωκότα αὐτὸ τοῖς ἀπὸ Ἰουδαϊσμοῦ πιστεύσασιν, γράμμασιν Ἑβραϊκοῖς συντεταγμένον·» (Eusebiu, *Ist. bis.*, VI.25.4)	Prin tradiţie am învăţat cu privire la cele patru evanghelii, care sunt şi singurele acceptate în Biserica lui Dumnezeu de sub cer, că mai întâi a fost scrisă cea potrivit lui Matei, cel care a fost odinioară vameş, iar apoi apostol al lui Isus Hristos. Matei a publicat-o pentru cei care s-au convertit de la iudaism, scriind-o în limba ebraică.
Atanasie	Τὸ μὲν οὖν κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἐγράφη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ματθαίου τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, καὶ ἐξεδόθη ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἡρμηνεύθη δὲ ὑπὸ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου τὸ κατὰ σάρκα, ὃς καὶ πρῶτος ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἐν Ἱεροσολύμοις. (*Synopsis scripturae sacrae*, *PG*, vol. 28, col. 433)	Evanghelia după Matei a fost scrisă de însuşi Matei în limba ebraică şi publicată în Ierusalim; a fost tradusă de fratele Domnului cel după trup, care a şi fost hirotonit întâiul ca episcop de către sfinţii apostoli, în Ierusalim

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

Ieronim	*Matthaeus, qui Evangelium Hebraeo sermone conscripsit, ita posuit…* (*Epist*. 20.5, *PL*, vol. 22, col. 379). *Evangelium quoque quod apellatur secundum Hebraeos, et a me nuper in Graecum Latinumque sermonem translatum est, quo et Origenes saepe utitur* (*De vir*. *ill*. 2, *PL*, vol. 23, col. 611B) *Matthaeus, qui et Levi, ex publicano apostolus, primus in Judaea propter eos qui ex circumcisione crediderant, Evangelium Christi Hebraicis litteris verbisque composuit: quod quis postea in Graecum transtulerit, non satis certum est. Porro ipsum Hebraicum habetur usque hodie in Caesariensi bibliotheca, quam Pamphilus martyr studiosissime confecit. Mihi quoque a Nazaraeis, qui in Beroea urbe Syriae hoc volumine utuntur, describendi facultas fuit.* (*De vir*. *ill*. 2, *PL*, vol. 23, col. 613A)	Matei, care a scris evanghelia în ebraică, astfel a spus… Evanghelia care este numită „după evrei" şi care a fost tradusă de mine recent în greacă şi latină şi de care şi Origen se foloseşte adesea. Matei, cel numit şi Levi, din vameş devenit apostol, a scris cel dintâi în Iudeea, o evanghelie a lui Hristos cu litere şi cuvinte ebraice, pentru cei dintre circumcişi care au crezut. Cine a tradus-o apoi în greacă nu se ştie sigur. De altfel, textul ebraic există până astăzi în biblioteca de la Cezareea, pe care a realizat-o cu multă hărnicie martirul Pamfil. Am avut prilejul să mi se descrie acest volum de către Nazarineni, care, în Berea, oraş din Siria, se folosesc de el.

În cazul lui Ieronim, am prezentat doar câteva dintre numeroasele texte în care Părintele apusean scrie despre varianta ebraică (sau aramaică) a *Evangheliei după Matei*. O analiză completă a problemei ar trebui, desigur, să ia în calcul şi referirile la aşa-numita Evanghelie după Evrei şi relaţia ei cu prezumtivul original al *Evangheliei după Matei*[22]. Dincolo de aceste chestiuni marginale pentru subiectul cercetării noastre, un lucru este cert: Ieronim, alături de ceilalţi autori citaţi mai sus, este convins că Matei şi-a scris evanghelia în ebraică.

Grigorie T. Marcu vedea în recursul la autori patristici dovada indubitabilă (folosită şi de Virgil Cândea, în ediţia reeditată în 1988) că „alcătuitorii [predosloviilor] nu erau calvini (nici filocalvini), ci români ortodocşi"[23]. Nici G. T. Marcu, nici V. Cândea nu s-au arătat câtuşi de puţin tulburaţi de un fapt foarte straniu, anume că autorul predosloviei la Matei enumeră câţiva autori patristici importanţi doar pentru a-i contrazice, propunând totodată o alternativă care iese în mod clar din făgaşul tradiţiei ortodoxe răsăritene. Prin pledoaria sa, asupra căreia vom zăbovi în continuare, cărturarul transilvănean se alătură unui numeros grup de comentatori, în majoritate protestanţi, care consideră că Matei a scris evanghelia sa direct în greacă. Prima salvă care a marcat schimbarea de direcţie pare să fi venit

[22] Vezi A. F. J. Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition* (Supplements to Vigiliae Christianae, vol. 17), Leiden, 1992, p. 16–19 şi James R. Edwards, *The Hebrew Gospel and the Development of the Synoptic Tradition*, Grand Rapids, 2009, p. 28–37.

[23] G. T. Marcu, *Valoarea isagogică şi biblică-teologică a celor 24 de predoslovii*, în NT. 1648, ed. modernă, Alba Iulia, 1988, p. 62.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

de la Erasmus, în Adnotările la *Noul Testament*. Criticând echivalentul *nauiculam* folosit în Vulgata, pentru a traduce grecescul τὸ πλοῖον din Mat. 8:23, cărturarul olandez scria următoarele:

> Cu siguranță ceilalți evangheliști scriu τὸ πλοῖον, adică *nauigium* sau *nauim*. Despre ei există un consens că au scris în greceşte; a admite că Matei a scris Evanghelia în ebraică, aceasta nu-mi pare verosimil, deoarece nimeni nu dă mărturie în mod mulțumitor, cu argumente convingătoare, că ar fi văzut vreo urmă din acel volum ebraic. (…) De altfel, stilul lui Matei se potriveşte bine cu stilul lui Marcu, nefiind radical diferit de felul de a scrie al lui Ioan. Prin urmare, mi se pare mai probabil că această evanghelie a fost scrisă în aceeaşi limbă în care au scris ceilalți evangheliști[24].

Opinia sa era împărtăşită de cardinalul Cajetan şi de alți comentatori, dintre care cei mai mulți sunt protestanți[25]. Desigur, îndoielile umanistului olandez cu privire la ideea că Matei şi-a scris evanghelia în ebraică au stârnit şi critici. În ciuda acestora, noua concepție s-a difuzat rapid, devenind un loc comun în mentalul reformat. O găsim, de pildă, în *Armonia* lui Jean Calvin, comentariu la cele trei evanghelii sinoptice (Matei, Marcu şi Luca), ieşit de sub tipar pe 17 iulie 1555[26]. Observând că între Matei 2:6 şi Mica 5:1 (text veterotestamentar citat de evanghelist) există nişte diferențe, Calvin opinează că scribii chemați de Irod la palat trebuie să fi reprodus textul în forma lui originară, în vreme ce Matei, care scrie în greacă, n-a urmărit o redare exactă, ci s-a mulțumit doar să semnaleze textul.

> Il n'y a point de doute que les Scribes n'ayent en leur Langue fidelement recité de mot à mot le passage, ainsi qu'il est escrit au liure du Prophete: mais sainct Matthieu s'est contenté d'auoir marqué le lieu. Et pource qu'il escriuoit en Grec, il a suiui la leçon commune. Car il est aisé à recueillir de ce lieu-ci & autres semblables, que S. Matthieu n'a pas escrit son Euangile en langue Hebraique[27].

[24] *Opera Omnia Desiderii Erasmi Roterdami*, vol. VI.5, Amsterdam, 2000, p. 175–176: „Certe τὸ πλοῖον − id est «nauigium» siue «nauim» − scribunt euangelistae caeteri, quos Graece scripsisse consensus est omnium, vt donemus Matthaeo Hebraice scriptum Euangelium, quod ipsum mihi non fit verisimile, cum nemo sat idoneis argumentis testetur se vidisse vllum illius Hebraici voluminis vestigium. (...). Deinde stilus Matthaei cum stilo Marci plane consentit, haud admodum dissentiens a dictione Ioannis".

[25] Este vorba de Oecolampadius, Paraeus, Calvin, Le Clerc, Fabricius, Pfeiffer, Lightfoot, Beausobre, Basnage, Wetstein, Rumpaeus, Whitby, Edelman, Hoffman, Moldenhawer, Viser, Harles, Jones, Jortin, Lardner, Guerike, Hey, Hales, Hewlett şi alții. Vezi G. Townsend, *The New Testament, Arranged in Chronological and Historical Order*, vol. 2, London, ^{4}1838, p. 54–55 şi Samuel Davidson, *Lectures on Biblical Criticism: Exhibiting a Systematic View of That Science*, Edinburgh, 1839, p. 409–410.

[26] Thomas Henry Louis Parker, *Calvin's New Testament Commentaries*, Louisville, 1993, p. 31. În cercetarea noastră, am folosit ediția franceză din 1563.

[27] *Commentaires de Iean Calvin sur la Concordance ou Harmonie, composee des trois Euangelistes, assauoir sainct Matthieu, sainct Marc, & sainct Luc*, De l'imprimerie de Michel Blanchier, 1563, p. 52.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

Ideea este reluată în alt pasaj care caută să explice de ce în relatările din Mat. 10:10, respectiv Luca 9:3, Mântuitorul le interzice ucenicilor să ia toiege pentru drum, iar în relatarea paralelă din Marcu 6:8 permite acest lucru. Soluția propusă de Calvin conține şi ideea că evangheliştii au scris în limba greacă:

> Veu qu'en Hebrieu la signification du mot Sebet, est ambigue, combien que les Euangelistes escriuissent en Grec, toutesfois ils on pris en diuerses sortes le mot Grec, comme l'Hebrieu, Sainct Matthieu doneques & sainct Luc entendent des bastons qui chargent ceux qui les portent: mais sainct Marc entend vn baston, sur lequel ceux qui ont à cheminer s'appuyent pour se soulager. Or il est certain que pour faire quelque voyage, la coustume estoit de porter vn baston[28].

Negreşit, autorul predosloviei trebuie să se fi format ca teolog într-un mediu intelectual, în care astfel de idei inovatoare erau monedă curentă. Altminteri, cu greu putem explica efortul pe care îl face de a combate vechea concepție. Argumentele aduse de el în sprijinul noii ipoteze sunt patru la număr: (1) Chiar dacă evanghelia ar fi fost scrisă în ebraică, nu putem şti „cine o are fi întors greceaşte". Mărturiile patristice sunt contradictorii: „Teofilact zice că o au întors Ioan apostol. Atanasie zice că o au, Iacov apostol." (2) „Alalți apostoli şi evangheliști toți au scris ale lor în limbă grecească; derept aceaia nu să creade că Matei are fi scris într-altă limbă". (3) „De-are fi fost scrisă jidoveaşte, n-ară fi Evangheliia lui Matei fântână [i.e. sursă], ca alte cărți, a Legii noao, ce ară fi izvor curând [i.e. provenind] den limbă jidovească, carea nu o avem necăiri." (4) Deşi evanghelia conține „multe cuvinte jidoveşti", ele au fost traduse în greceşte: „*Emmanuil*, ce să zice Dumnedzeu cu noi şi Eli, Eli lima savatani, ce să zice Dumnedzeul, Dumnedzeul Mieu, că ce Mă lăsaşi" (2^{r}–2^{v}).

Ultima secțiune din predoslovie, intitulată „despre ce au scris", prezintă în rezumat conținutul Evangheliei după Matei, din perspectiva celor trei funcții ale lui Hristos: rege, profet şi preot. Cel dintâi care a folosit pentru prima dată această tripletă cu referire la Hristos a fost istoricul Eusebiu: „Am aflat deja că prin ungere unii dintre profeți au devenit Hristoşi în chip simbolic (ἐν τύπῳ), încât toți aceştia au corespondență (ἀναφοράν) cu Hristosul cel adevărat, cuvântul cel divin şi ceresc, singurul mare preot al tuturor, singurul împărat al întregii creații şi singurul arhiprofet al profeților Tatălui" (*Ist. bis*. III.15.8)[29].

La nu mulți ani după Eusebiu, Ioan Hrisostomul vorbea despre cele trei funcții în contextul botezului, taină prin care toți creştinii devin profeți, preoți şi regi[30]. Deşi această tripletă are o bună atestare patristică şi medievală, cea mai

[28] *Ibid*., p. 179.

[29] Textul grecesc în *SC*, vol. 31, p. 15: ἤδη δὲ καὶ αὐτῶν τῶν προφητῶν τινὰς διὰ χρίσματος Χριστοὺς ἐν τύπῳ γεγονέναι παρειλήφαμεν, ὡς τούτους ἅπαντας τὴν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ Χριστὸν, τὸν ἔνθεον καὶ οὐράνιον λόγον, ἀναφορὰν ἔχειν, μόνον ἀρχιέρεα τῶν ὅλων καὶ μόνον ἁπάσης κτίσεως βασιλέα καὶ μόνον προφητῶν ἀρχιπροφήτην τοῦ πατρὸς τυγχάνοντα.

[30] *NPNF*^{1}, vol. 12, p. 290.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

sofisticată prezentare a ei, în conexiune cu lucrarea lui Hristos, a fost făcută de reformatorul protestant Jean Calvin[31]. În ultima ediție (1559) a lucrării sale *Institutio christianae religionis*, Calvin prezenta pe larg cele trei slujbe ale lui Hristos, scriind despre el că „et propheta datus est, et rex et sacerdos" (*Inst*. II.15.1)[32].

Autorul predosloviei împarte prima evanghelie în trei secțiuni, conform tripletei elaborate de Calvin în tratatul său. În primele capitole ale evangheliei, Matei relatează naşterea lui Hristos „den vergură", prezintă arborele genealogic („rudeniia"), care coboară până la David şi Avraam, şi include mărturiile îngerilor şi ale „filosofilor" („vălsvilor", i.e. magilor), „de unde să-L cunoască credința noastră că-i craiu şi Mesiia făgăduit părinților, în Leagea veche." Următoarele capitole descriu „deregătoriia prorocestvii Lui, în carea în multe chipuri să arată că-i proroc": propovăduirea lui Ioan, botezul în Iordan, pogorârea „porâmbului" asupra lui şi ispitirea Lui de către Satan în pustie. Ultimele capitole ale evangheliei, în care sunt descrise „chinul şi moartea de pre cruce, pentru păcatele noastre", vizează „deregătoriia popii Lui". Atestarea tripletei „profet-rege-preot" la Eusebiu ar putea fi folosită drept argument că autorul predosloviei la Matei s-a inspirat direct din *Istoria bisericească*. Şi totuşi, cele două ocurențe ale termenului „deregătorie" (în sintagme ca „deregătoriia prorocestvii" şi „deregătoriia popii"), trădează influența lui Calvin, în a cărui *Institutio* găsim sintagme ca: „munus propheticum, regnum et sacerdotium" (II.15.1), „prophetica dignitas" (II.15.2), „regis et pastoris officia" (II.15.5), „sacerdotii honorem" (II.15.6).

Prezența unor idei protestante (mai precis, calviniste) în predoslovia *Evangheliei după Matei* trebuie să le fi dat motive de nelinişte cărturarilor munteni care au pregătit pentru tipar *Biblia* de la Bucureşti, de vreme ce, în mod surprinzător, aceştia au ales să omită din tomul patronat de Şerban Cantacuzino o predoslovie consistentă, dar împănat cu idei cel puțin „suspecte", dacă nu de-a dreptul eretice.

3. SURSELE PREDOSLOVIEI LA *EVANGHELIA DUPĂ MARCU*

În predoslovia *Evangheliei după Marcu* (a cărei întindere este mult mai mică decât cea analizată în paginile de mai sus), autorul îşi propune să răspundă la câteva întrebări isagogice („de‹s›pre ce au scris Marco?", „cine au fost Marco şi în ce limbă au scris?", „câte părți are Evanghelia lui?"), împărțind textul în trei

[31] Pentru o prezentare a tripletei „preot, profet, rege", din perioada patristică până în sec. XX, vezi Rose M. Beal, „Priest, Prophet and King: Jesus Christ, the Church and the Christian Person", în Eddy Van Der Borght şi Gerard Mannion (ed.), *John Calvin's Ecclesiology: Ecumenical Perspectives*, London, 2011, p. 90–106.

[32] Pentru ediția din 1559 a tratatului *Institutio christianae religionis*, vezi *Ioannis Calvini Opera quae supersunt omnia*, vol. 2 (*Corpus Reformatorum*, vol. 30), Braunschweig, 1864.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

secțiuni principale. Prima secțiune conține informații generale, care pot fi obținute din lectura textului biblic. Autorul nu uită să evidențieze o trăsătură importantă a *Evangheliei după Marcu* − lipsa narațiunii despre naşterea Domnului −, oferind totodată şi o explicație: „naşterea lui Hristos o lasă, că el toate le scrie mai pre scurt".

Secțiunea a doua prezintă câteva informații despre Marcu, anume că n-a fost din numărul celor doisprezece apostoli, ci dintre cei şaptezeci de ucenici, şi că a fost „ascultătoriu şi ucenic lui Pătru, de care pomeneaşte în sfârşitul cărții (sic!) dentâi". A doua jumătate a acestei secțiuni se referă la limba în care a fost scrisă evanghelia. Autorul insistă asupra faptului că Marcu, asemenea celorlalți evanghelişti, a scris în limba greacă:

> Scris-au Evangheliia lui în limbă grecească, ca şi alalți evanghelisti şi apostoli, săva că au scris Evangheliia mai vârtos pentru rugaria rimlianilor, ce n-au scris în limbă lătinească, ce grecească, că atunci pretutindinile petrecea cu limbă grecească. Pavel apostol încă au scris la rimleani, ce au scris în limbă grecească şi ovreailor încă n-au scris ovreiaşte, ce greceaşte (40^{r}).

Cea mai timpurie tradiție care îl asociază pe apostolul Petru cu evanghelistul Marcu se întâlneşte la Papias (episcop de Hierapolis, în Asia Mică), într-o lucrare din care nu s-au păstrat decât mici fragmente la Eusebiu (*Ist. bis.*, III.39). În lucrarea *Tâlcuirile zicerilor Domnului* (Λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις) Papias scrie că ar fi primit de la prezbiterul Ioan următoarea informație:

> Marcu, devenind interpretul lui Petru, a scris în mod exact, deşi nu în ordine, ceea ce şi-a amintit din cele spuse sau făcute de Domnul. Căci el nici nu l-a auzit pe Domnul, nici nu l-a urmat, ci, precum am spus, [l-a urmat] mai târziu pe Petru. Acesta dădea învățătură după nevoile [ascultătorilor], dar nu ca şi când ar fi o relatare legată a cuvintelor Domnului, astfel că Marcu n-a greşit cu nimic când a scris unele lucruri după cum şi le-a amintit. Căci a fost atent la un lucru: să nu lase pe dinafară nimic din ce auzise şi nici să nu înşele cu privire la vreunul dintre ele[33].

În altă carte a *Istoriei* sale (VI.14) Eusebiu prezintă o versiune complementară asupra originii Evangheliei după Marcu, citând de această dată din Clement Alexandrinul, în a cărui lucrare Ὑποτυπώσεις (astăzi pierdută) citim că Marcu a scris evanghelia sa la cererea celor care au ascultat propovăduirea lui Petru:

[33] Textul grecesc în *SC*, vol. 31, p. 156–157: Μάρκος μὲν ἑρμηνευτὴς Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ μέντοι τάξει τὰ ὑπὸ τοῦ κυρίου ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα. οὔτε γὰρ ἤκουσεν τοῦ κυρίου οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ, ὕστερον δὲ, ὡς ἔφην, Πέτρῳ· ὃς πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν ποιούμενος λογίων, ὥστε οὐδὲν ἥμαρτεν Μάρκος οὕτως ἔνια γράψας ὡς ἀπεμνημόνευσεν. ἑνὸς γὰρ ἐποιήσατο πρόνοιαν, τοῦ μηδὲν ὧν ἤκουσεν παραλιπεῖν ἢ ψεύσασθαί τι ἐν αὐτοῖς.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

> Evanghelia după Marcu a fost scrisă în următoarea împrejurare. După ce Petru a propovăduit Cuvântul în mod public la Roma şi a prezentat Evanghelia prin Duhul, cei prezenţi acolo, fiind mulţi, l-au rugat pe Marcu, deoarece acesta îl însoţise [pe apostol] vreme îndelungată şi îşi amintea spusele sale, să le aştearnă în scris. Acesta a făcut [întocmai] şi a dat-o celor care i-o ceruseră. Când Petru a aflat aceasta, nici n-a oprit-o, nici n-a căutat s-o promoveze[34].

În fine, o a treia versiune a acestei relatări, în care se subliniază rolul comunităţii creştine din Roma în producerea acestei Evanghelii, întâlnim mai la începutul lucrării lui Eusebiu (*Ist. bis.*, II.15). După ce prezintă răspândirea ereziei lui Simon Magul la Roma, istoricul relatează sosirea lui Petru în capitala imperiului şi efectele propovăduirii sale în rândurile păgânilor:

> Atât de mult a strălucit lumina evlaviei în minţile ascultătorilor lui Petru, încât acestora nu le-a fost de ajuns să audă o singură dată, nici să aibă învăţătura nescrisă a propovăduirii divine, ci prin felurite rugăminţi l-au rugat pe Marcu, de la care se păstrează o evanghelie şi care a fost urmaş al lui Petru, să lase şi în scris un document cu învăţătura care le fusese transmisă prin viu grai. Şi nu s-au lăsat până nu l-au convins, devenind astfel răspunzători pentru scrierea evangheliei care se numeşte „după Marcu”[35].

Mărturiile consemnate de Eusebiu se regăsesc într-o formă similară şi la Ieronim (*De vir. ill*., VIII): „Marcu, discipol şi tâlcuitor al lui Petru, rugat de fraţii din Roma, a scris pe scurt *Evanghelia*, potrivit cu ceea ce-l auzise pe învăţătorul său împărtăşind”[36].

Câteva sute de ani mai târziu, Teofilact prelua în linii mari informaţiile din Eusebiu, introducând însă un detaliu suplimentar: Evanghelia ar fi fost scrisă la zece ani după înălţarea lui Hristos[37]. Probabil arhiepiscopul bulgar a calculat această dată pornind de la precizarea lui Eusebiu (*Ist. bis*. II.14.5) potrivit căreia

[34] Textul grec în SC, vol. 41, p. 107: τὸ δὲ κατὰ Μάρκον ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. τοῦ Πέτρου δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον καὶ πνεύματι τὸ εὐαγγέλιον ἐξειπόντος, τοὺς παρόντας, πολλοὺς ὄντας, παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ὡς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόρρωθεν καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα· ποιήσαντα δέ, τὸ εὐαγγέλιον μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ· ὅπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον προτρεπτικῶς μήτε κωλῦσαι μήτε προτρέψασθαι.

[35] Textul grec în *SC*, vol. 31, p. 70–71: τοσοῦτον δ' ἐπέλαμψεν ταῖς τῶν ἀκροατῶν τοῦ Πέτρου διανοίαις εὐσεβείας φέγγος, ὡς μὴ τῇ εἰς ἅπαξ ἱκανῶς ἔχειν ἀρκεῖσθαι ἀκοῇ μηδὲ τῇ ἀγράφῳ τοῦ θείου κηρύγματος διδασκαλίᾳ· παρακλήσεσιν δὲ παντοίαις Μάρκον, οὗ τὸ εὐαγγέλιον φέρεται ἀκόλουθον ὄντα Πέτρου, λιπαρῆσαι, ὡς ἂν καὶ διὰ γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθείσης αὐτοῖς καταλείψοι διδασκαλίας, μὴ πρότερόν τε ἀνεῖναι ἢ κατεργάσασθαι τὸν ἄνδρα, καὶ ταύτῃ αἰτίους γενέσθαι τῆς τοῦ λεγομένου κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου γραφῆς.

[36] Sf. Ieronim, *Despre bărbaţii iluştri şi alte scrieri*, trad. Dan Negrescu, Bucureşti, 1997, p. 25. Textul latinesc în *PL*, vol. 23, col. 621B: „Marcus discipulus et interpres Petri, juxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romae a fratribus, breve scripsit Evangelium.”

[37] Teofilact, *PG*, vol. 123, col. 491–492.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

Petru ar fi ajuns la Roma în timpul domniei lui Claudiu, împărat despre care ştim că a domnit între anii 41–54 d.Hr.

Secțiunea de final a predosloviei împarte corpul evangheliei în trei secțiuni, corespunzătoare elementelor din tripleta lui Calvin: (1) capitolele 1–13 prezintă „deregătoriia prorociei lui Hristos, carea o a arătat propoveduind Evangheliia şi tâlcuind leagia lui Dumnezău, certând păcatele şi învățătura strâmbă a jidovilor, prorocind despre venirea peririi jidovilor şi de venirea Lui la giudecată"; (2) capitolele 15–16 prezintă „popiia lui Hristos, caria o a arătat întru răbdaria Sa pentru păcatele noastre şi murind pentru noi"; (3) ultimele versete ale capitolului 16 prezintă „începătura Împărăției slavei Lui, pentru scularea den morți şi trimeaterea apostolilor în toată lumea să propovăduiască Evangheliia şi înălțarea la ceriu şi şedearia de-a dereapta Tatălui" (40^{r}–40^{v}). Ordinea celor trei funcții (proroc, preot, rege) este modificată, dar grila interpretativă rămâne aceeaşi.

4. SURSELE PREDOSLOVIEI LA *EVANGHELIA DUPĂ LUCA*

Cea mai scurtă predoslovie dintre cele patru este cea care precedă *Evanghelia după Luca*. Informațiile privitoare la autor sunt expediate în câteva rânduri: „Luca au fost vraciu den Antiohia. După aceaia au fost în cale soție credincioasă lui Pavel şi în propovedaniia Evanghelii" (64^{v}). La final sunt prezentate versetele biblice care atestă activitatea lui Luca. Pe lângă numeroasele trimiteri la *Faptele Apostolilor* (20:13–16, 21:1–3, 27–28) mai sunt menționate Col. 4:14 şi 2 Tim. 4:11.

Dacă profesia evanghelistului Luca ne este cunoscută chiar din textul biblic (Col. 4:14: Λουκᾶς ὁ ἰατρός), nu acelaşi lucru putem spune în legătură cu oraşul său de baştină, despre care se afirmă că ar fi fost Antiohia. Această tradiție se întâlneşte prima dată în aşa-numitul *Prolog antimarcionit* (c. 160–180), conform căruia: „Luca este un sirian din Antiohia, sirian de neam, medic de profesie. A devenit ucenic al apostolilor şi mai târziu l-a urmat pe Pavel până la martirajul acestuia, slujind Domnului continuu, fiind necăsătorit şi fără copii. Plin de Duhul Sfânt, a murit la vârsta de optzeci şi patru de ani în Beoția"[38].

O altă atestare timpurie cu privire la Luca întâlnim la Irineu. Din nefericire, episcopul de Lugdunum nu spune decât că „Luca, însoțitorul lui Pavel, a consemnat într-o carte Evanghelia propovăduită de acesta" (*Adv. haer.* III.1.1).

Informația că Siria ar fi fost locul de baştină al lui Luca este reluată şi de istoricul Eusebiu: „Luca fiind de neam din Antiohia, iar de profesie medic, a fost apropiat mai ales de Pavel şi s-a cunoscut cu ceilalți apostoli mai mult decât în

[38] Helmut Köster, *Ancient Christian Gospels: Their History and Development*, Harrisburg, 1990, p. 335.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

treacăt. De la aceştia a dobândit terapeutica sufletelor, despre care ne-a lăsat pilde în două cărţi inspirate de Dumnezeu”[39].

Tradiţia atestată de Eusebiu se întâlneşte şi la Ieronim: „Luca, doctorul din Antiohia, după cum o arată scrierile sale, n-a fost necunoscător al limbii greceşti. Însoţitor al apostolului Pavel şi tovarăş al său în toate peregrinările sale, a scris o Evanghelie” (*De viris illustribus* 7)[40]. Teofilact al Bulgariei preia tradiţia şi o îmbogăţeşte, integrându-l pe Luca în grupul celor 70 de ucenici (deşi evanghelistul ne dă de înţeles că nu a fost martor ocular la vreun eveniment din viaţa lui Isus) şi sugerând că Luca şi Cleopa l-au întâlnit pe Isus pe drumul Emausului după înviere.[41]

5. SURSELE PREDOSLOVIEI LA *EVANGHELIA DUPĂ IOAN*

Predoslovia la *Evanghelia după Ioan* este a treia ca mărime. De la bun început, cărturarul precizează că Ioan, unul dintre cei doisprezece ucenici ai lui Isus, a scris o evanghelie, „trei Poslanii” şi „Apocalipsis”. Tot el este identificat cu ucenicul „mai drag lui Hristos”,[42] cel care, potrivit Ioan 21:24, a pus în scris Evanghelia.

Folosind câteva versete biblice (Mat 10:2, Marcu 3:17 şi Fapte 12:2), autorul predosloviei reconstituie câteva elemente din biografia celui de-al patrulea evanghelist: „fost-au fecior lui Zevedeiu şi frate lui Iacov celui mai mare, pre care-l omorî Irod”[43]. Probabil cele mai insolite detalii sunt cele privitoare la perioada exilului:

> Şi au fost trimes în pribegie de Dionisie împărat, în ostrovul Patmosului, şi acolo au scris cartea Apocalipsis, cum scrie în cap 1, stih 9 şi în 10, stih 11. Iară după moartea lui Dionisie, au venit în Efes, cum scrie Evsevie în Historiia besearecii în a treia carte, în cap 18. Şi după ce văzu scrisoarea a celor trei evanghelisti de mainte şi mărturisind despre scrisoarea lui, aş-au scris această carte Evangheliia, văzând că au lăsat ceia neşte lucruri ce să cuvin a şti, cum scrie Evsevie în a treia carte, în cap 21 (104^{v}).

[39] Textul grec în *SC*, vol. 31, p. 100–101: Λουκᾶς δὲ τὸ μὲν γένος ὢν τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας, τὴν ἐπιστήμην δὲ ἰατρός, τὰ πλεῖστα συγγεγονὼς τῷ Παύλῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς δὲ οὐ παρέργως τῶν ἀποστόλων ὡμιληκώς, ἧς ἀπὸ τούτων προσεκτήσατο ψυχῶν θεραπευτικῆς ἐν δυσὶν ἡμῖν ὑποδείγματα θεοπνεύστοις κατέλιπεν βιβλίοις.

[40] Textul latinesc în *PL*, vol. 23, col. 619B: „Lucas medicus Antiochensis, ut ejus scripta indicant, Graeci sermonis non ignarus fuit, sectator Apostoli Pauli, et omnis peregrinationis ejus comes, scripsit Evangelium.”

[41] Textul grec în *Enarratio in Evangelium Lucae*, *PG*, vol. 123, col. 685: Καὶ ἐκ νεκρῶν δὲ ἀναστάντι τῷ Χριστῷ συναντῆσαι μετὰ Κλεόπα.

[42] În *Evanghelia după Ioan* se întâlnesc patru referiri la un ucenic pe care-l iubea Isus (ὁ μαθητὴς ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς): 13:23; 19:26; 21:7, 20.

[43] Decapitarea lui Iacov a fost dispusă de Irod Agripa I, nepotul lui Irod cel Mare, în 42 sau 43 d. Hr.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

Pasajul de mai sus conține mai multe inexactități, pe care le comentăm mai jos:

(1) Împăratul exilului nu este Dionisie (menționat de două ori în acest pasaj) ci Domițian (81–96). Greşeala comisă de cărturarul ardelean (sau de tipografi) este cu atât mai surprinzătoare, cu cât în predoslovia epistolelor ioanine numele este scris corect: „Domentian împărat l-au izgonit în ostrovul Patmosului" (191^{v}).

(2) *Apocalipsa* nu pomeneşte numele lui Domițian, cum s-ar putea crede din citatul de mai sus. În Apoc. 1:9 autorul spune că se afla în insula Patmos, fiind „părtaş la necaz, şi împărăție şi răbdare", iar în 10:11 este prezentată vocația sa, de a profeți cu privire la popoare, neamuri, limbi şi împărați.

(3) Informația că Ioan ar fi venit în Efes după moartea lui Domițian nu se întâlneşte în III.18. În acest capitol Eusebiu scrie doar că Ioan a fost condamnat să locuiască în insula Patmos din pricina mărturiei sale pentru cuvântul divin şi citează o tradiție de la Irineu (*Adv. haer.* V.30.3), potrivit căreia *Apocalipsa* ar fi fost scrisă către sfârşitul domniei lui Domițian. Secțiunea la care face referire autorul predosloviei nu este III.18, ci III.23: „În vremea aceea în Asia era încă în viață cel pe care îl iubea Isus, apostolul şi evanghelistul Ioan, care cârmuia bisericile din jur, după ce revenise din exilul pe insulă, la moartea lui Domițian"[44].

(4) Informația că Ioan ar fi văzut „scrisoarea a celor trei evanghelisti" nu provine din secțiunea III.21, cum scrie autorul predosloviei, ci din III.24.7, secțiune citată deja la începutul acestui studiu. Eusebiu relatează următoarele: „Atunci când Marcu şi Luca şi-au publicat evangheliile lor, se spune că Ioan, care folosise toată vremea proclamarea prin viu grai (ἀγράφῳ), în cele din urmă a purces la scris din acest motiv: când cele trei evanghelii scrise mai înainte au ajuns la toți [credincioşii] şi la el însuşi, se spune că le-a acceptat dând mărturie despre adevărul lor; totuşi, lipsea scrierii relatarea despre cele făcute de Hristos în vremurile dintâi şi la începutul predicării" (III.24.7)[45].

6. CONCLUZII

În urma lecturii atente a predosloviilor celor patru evanghelii din NT. 1648, putem face câteva aprecieri cu privire la metoda de lucru a autorului.

[44] Textul grec în *SC*, vol. 31, p. 126: Ἐπὶ τούτοις κατὰ τὴν Ἀσίαν ἔτι τῷ βίῳ περιλειπόμενος αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀπόστολος ὁμοῦ καὶ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης τὰς αὐτόθι διεῖπεν ἐκκλησίας, ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν νῆσον μετὰ τὴν Δομετιανοῦ τελευτὴν ἐπανελθὼν φυγῆς.

[45] Textul grec în *SC*, vol. 31, p. 130–131: ἤδη δὲ Μάρκου καὶ Λουκᾶ τῶν κατ' αὐτοὺς εὐαγγελίων τὴν ἔκδοσιν πεποιημένων, Ἰωάννην φασὶ τὸν πάντα χρόνον ἀγράφῳ κεχρημένον κηρύγματι, τέλος καὶ ἐπὶ τὴν γραφὴν ἐλθεῖν τοιᾶσδε χάριν αἰτίας. τῶν προαναγραφέντων τριῶν εἰς πάντας ἤδη καὶ εἰς αὐτὸν διαδεδομένων, ἀποδέξασθαι μέν φασιν, ἀλήθειαν αὐτοῖς ἐπιμαρτυρήσαντα, μόνην δὲ ἄρα λείπεσθαι τῇ γραφῇ τὴν περὶ τῶν ἐν πρώτοις καὶ
κατ' ἀρχὴν τοῦ κηρύγματος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πεπραγμένων, διήγησιν.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

(1) Unele referinţe biblice din predoslovia *Evangheliei după Matei* (Is. 52:7; Rom. 16:25; Gal. 1:6; Rom. 1:1) sugerează fie o exegeză superficială, fie o redactare în grabă a textelor de către autor. Acesta preia în mod necritic, de la Teofilact, afirmaţia că Luca s-ar fi numărat între cei 70 de ucenici ai Mântuitorului, deşi Luca 1:1–2 îl plasează pe autorul evangheliei în afara cercului de martori oculari. Evanghelistul afirmă că a primit informaţiile de la martori oculari şi de la cei care au devenit „slujitori ai Cuvântului". Acelaşi statut, de ucenic al lui Isus (din grupul celor 70) îi este atribuit şi lui Marcu, în ciuda mărturiei lui Papias, care afirmă contrariul. Dacă ţinem seama şi de celelalte surse patristice timpurii, ajungem la concluzia că este foarte improbabil ca Marcu să fi făcut parte din cercul celor 70. Pentru scriitorii creştini din primele secole, autoritatea evangheliei lui Marcu derivă din cea a apostolului Petru. Cu vremea, prestigiul celor doi evanghelişti (Marcu şi Luca) a sporit considerabil, drept care în timpul lui Teofilact se afirma că ei l-au cunoscut personal pe Mântuitorul şi că au asistat la o bună parte din evenimentele descrise în lucrările lor.

(2) Raportarea autorului predosloviilor la sursele patristice şi post-patristice este contradictorie. Atunci când scrie despre apartenenţa lui Marcu şi a lui Luca la grupul celor 70, autorul dă credit deplin unei surse post-patristice (în speţă, Teofilact). Dimpotrivă, atunci când discută limba în care a scris Matei, autorul trece în revistă o salbă de surse patristice doar pentru a le combate. Atitudinea ambivalentă a cărturarului faţă de tradiţia patristică îl apropie de linia protestantă, dat fiind că, pe de o parte, reformatorii au căutat să-şi fundamenteze ideile folosind „precedente" patristice, iar pe de altă parte au reevaluat tradiţia dintr-un unghi critic.

(3) Lipsa de acribie pe care o dovedeşte uneori autorul în selectarea şi comentarea versetelor biblice îşi găseşte perechea în maniera de interpretare a surselor patristice. Referirile inexacte la *Istoria bisericească* a lui Eusebiu, din Predoslovia *Evangheliei după Ioan*, ilustrează lejeritatea cu care îşi prelucrează autorul sursele. Desigur, verdictul final privitor la nivelul de pregătire a cărturarului ar trebui să fie pronunţat numai după verificarea judicioasă a tuturor predosloviilor.

(4) Deşi Virgil Cândea sau alţi cercetători au căutat să demonstreze că NT. 1648 este rezultatul unei iniţiative ortodoxe, predosloviile evangheliilor conţin indicii care sugerează că textul tipărit de Simion Ştefan stă „sub semnul Reformei"[46]. Până în prezent, niciunul dintre cercetători n-a explicat în mod satisfăcător de ce cărturarul care a scris prefeţele (a) face referire la cartea 2 Regi folosind titlul

[46] Vezi, pe această temă, un excelent studiu: Ambrus Miskolczy, *Sub semnul Reformei? Câteva probleme şi întrebări privind ediţia a 2-a a* Noului Testament *de la Bălgrad din anul 1648*, în „Europa Annales", 2A, Universitatea Eötvös Loránd, Budapesta, 1995, p. 187–210. Pentru o prezentare a ideilor protestante din predosloviile NT. 1648, vezi Emanuel Conţac, *Dilemele fidelităţii*, Cluj-Napoca, 2011, p. 30–39.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)

utilizat de protestanți („2 Samuel”), (b) contrazice o tradiție patristică venerabilă sau (c) foloseşte tripleta lui Calvin („Hristos − preot, profet, rege”) pentru a structura conținutul primelor două evanghelii (Matei şi Marcu).

(5) Probabil inexactitățile semnalate în acest studiu sunt de aşteptat într-o ediție de anvergura celei tipărite la Bălgrad. Trecerea lor în revistă este importantă fiindcă ne ajută să avem o imagine mai exactă şi mai justă asupra competențelor realizatorilor acestei ediții, care marchează un prag important în tradiția biblică românească. Uneori, în evaluarea lor, cercetătorii români au dat curs unei retorici avântate, în defavoarea analizei minuțioase şi atente. Ioan Bălan scria la începutul sec. XX că „testamentul nou dela Alba-Iulia e aşa de bine tradus, încât îți vine să zici, că autorii lui au făcut studii academice” şi că „această carte minunată se poate numi una dintre cele mai de samă opere ale literaturii române, iar în literatura bisericească, puține sunt, cari să se poată măsura cu ea”[47]. Analiza noastră sugerează că discursul encomiastic al cercetătorilor din generațiile trecute trebuie să facă loc analizei echilibrate şi meticuloase a faptelor de limbă din această ediție, care în ciuda cusururilor pe care i le-am putea găsi astăzi, rămâne un monument religios, ivit la confluența a două spații religioase şi culturale importante: protestantismul, în varianta lui calvină, şi ortodoxia răsăriteană.

THE SOURCES OF THE PREFACES OF THE FOUR GOSPELS IN THE BĂLGRAD NEW TESTAMENT (1648)

(Abstract)

The present study focuses on the first four prefaces of the Bălgrad New Testament, in an attempt not simply to identify the sources of the prefaces, but also evaluate the way in which the author makes use of them. Although Virgil Cândea and other Romanian scholars have taken upon themselves to demonstrate that the 1648 NT. is the result of a thoroughly Orthodox initiative, the prefaces of the Gospels contain clues which suggest that the text printed by metropolitan Simion Ştefan stands “under the aegis of the Reformation” (as one Hungarian scholar has well put it). Up to now, no scholar has come up with a plausible explanation as to why the author of the prefaces (a) refers to the book of 2 Kings by using its Protestant name (“2 Samuel”), (b) is at variance with the venerable tradition according to which Matthew wrote his Gospel in Hebrew, (c) uses Calvin’s triplex (“Christ as priest, prophet and king”) as an organizing principle of the content of the first two Gospels (Matthew and Mark).

Cuvinte-cheie: predoslovii, Noul Testament de la Bălgrad, evanghelii, Reformă, ortodoxie.
Keywords: prefaces, Bălgrad New Testament, Gospels, Reformation, orthodoxy.

Institutul Teologic Penticostal
B-dul Uverturii nr. 210–220
Bucureşti, sector 6
emanuelcontac@gmail.com

[47] Ioan Bălan, *Limba cărților bisericeşti. Studiu istoric şi liturgic*, Blaj, 1914, p. 137–138.

BDD-A485 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:23:32 UTC)